

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/39221331>

Булдакова К. Е.,

*аспірант кафедри кримінального процесу факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

РОЛЬ І МІСЦЕ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ПІД ЧАС ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

THE ROLE AND PLACE OF JUDICIAL CONTROL DURING THE SELECTION OF PREVENTIVE MEASURES IN CRIMINAL PROCEEDINGS AGAINST MINORS

В статті досліджено особливості застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх, як до самостійних суб'єктів кримінального провадження. Запропоновано напрями підвищення ефективності судового контролю під час обрання запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. З'ясовано, що вирішуючи питання про обрання запобіжного заходу суд повинен враховувати не тільки загальні положення закону, але й норми кримінального та кримінально-процесуального законодавства, які підлягають застосуванню в кожному конкретному випадку – ті, що регулюють умови відповідальності неповнолітніх і порядок здійснення кримінального провадження, зокрема такі: 1) умови життя та виховання неповнолітнього; 2) відомості про його особу тощо; 3) обґрунтування сторони обвинувачення щодо необхідності обрання запобіжного заходу неповнолітньому; 4) доводи сторони захисту, які протиставляються доводам сторони обвинувачення тощо. Обґрунтовано, що здійснення судового контролю під час обрання запобіжних заходів щодо неповнолітнього має бути орієнтованим на забезпечення міжнародних гарантій, які запроваджені в сфері кримінальної юстиції щодо неповнолітнього, а також здійснюватися у суворій відповідності до вимог кримінального процесуального закону. Зроблено висновок, що ефективна процедура здійснення судового контролю у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх залежить від належної регламентації кримінальних процесуальних норм, що регламентують вищезазначену діяльність, а також від існування реальних умов їх реалізації. Однак, підвищення ефективності судового контролю у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх можливе не лише через удосконалення нормативно-правової бази, а й через відповідні зміни в суспільстві, оскільки забезпечення ефективності системи гарантій прав неповнолітнього в кримінальному судочинстві та запобігання злочинності неповнолітніх можна лише за умови злагодженої взаємодії судової системи з усіма органами державної влади, на які покладено це важливе завдання, та розробки спільного алгоритму дій, що в свою чергу потребує удосконалення нормативно-правової бази у сфері захисту прав і законних інтересів неповнолітніх, так формування єдиної судової практики її застосування при обранні запобіжних заходів щодо неповнолітніх правопорушників.

Ключові слова: *неповнолітні, запобіжні заходи, затримання, тримання під вартою, судовий контроль.*

The article examines the peculiarities of the application of preventive measures against minors as independent subjects of criminal proceedings. Directions for improving the effectiveness of judicial control during the selection of preventive measures in criminal proceedings against minors are proposed. It has been clarified that when deciding the issue of choosing a preventive measure, the court must take into account not only the general provisions of the law, but also the norms of criminal and criminal procedural legislation that are applicable in each specific case – those that regulate the conditions of responsibility of minors and the procedure for carrying out criminal proceedings, in particular the following: 1) living conditions and upbringing of a minor; 2) information about his identity, etc.; 3) justification of the prosecution regarding the need to choose a preventive measure for a minor; 4) arguments of the defense side, which are opposed to the arguments of the prosecution side, etc. It is substantiated that judicial control during the selection of preventive measures against a minor should be oriented towards ensuring the international guarantees introduced in the field of criminal justice for minors, and should also be carried out in strict accordance with the requirements of the

criminal procedural law. It was concluded that the effective procedure of judicial control in criminal proceedings against minors depends on the proper regulation of criminal procedural norms regulating the above activities, as well as on the existence of real conditions for their implementation. However, increasing the effectiveness of judicial control in criminal proceedings against minors is possible not only through the improvement of the legal framework, but also through corresponding changes in society, since ensuring the effectiveness of the system of guarantees of the rights of minors in criminal proceedings and prevention of juvenile delinquency is possible only under the condition of coordinated interaction of the judicial system with all state authorities entrusted with this important task, and the development of a joint algorithm of actions, which in turn requires the improvement of the legal framework in the field of protection of the rights and legitimate interests of minors, as well as the formation of a unified judicial practice of its application when choosing preventive measures regarding juvenile offenders.

Key words: minors, preventive measures, detention, custody, judicial control.

чає КПК України.

Вступ. Питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх в Україні врегульовувались у законах поетапно залежно від розуміння суспільством емоційно-розумової діяльності дитини, обсягу прав і законних інтересів неповнолітнього підозрюваного, необхідності запровадження додаткових гарантій їх захисту, усвідомлення доцільності встановлення меж у застосуванні закону до неповнолітніх і дорослих тощо, проте, в умовах перманентного внесення змін чинного КПК України.

Слід зазначити, що здійснення кримінального судочинства щодо неповнолітніх наразі полягає в ряді особливостей використання учасниками кримінального провадження наданих їм прав та процесуальних обмежень під час проведення процесуальних дій. Цьому також сприяло запровадження міжнародних стандартів та врахування європейської практики щодо здійснення кримінального судочинства щодо неповнолітніми.

Постановка завдання. Окремі аспекти здійснення судового контролю в кримінальному провадженні у справах щодо неповнолітніх вивчали такі вчені як А.П. Гагаловська, А.В. Захарко, О.О. Кочура, О.М. Крукевич, Г.В. Куканова, Л.М. Лобойко, Л.М. Палюх, В.В. Романюк, Ю.П. Тимошенко, О.О. Юхно, О.Г.Бабенко та інші. Вагоме місце у працях вказаних науковців займає з'ясування особливостей застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх.

Проте існує практично обґрунтована необхідність розглянути особливості процесуальної реалізації положень кримінального процесуального закону під час обрання запобіжних заходів щодо досліджуваної категорії правопорушників, з огляду на ті особливості, які визна-

Результати дослідження. З прийняттям у 2012 році КПК України, істотно змінилися і завдання кримінального процесу, зокрема законодавець докорінно змінив основні засади кримінального провадження, значно розширивши їх перелік (ст. 7 КПК України) та окремо передбачив право неповнолітніх осіб під час кримінального провадження користуватись додатковими гарантіями (ч. 2 ст. 10 КПК України) [1].

Слід констатувати, що державою зроблено величезний крок на шляху подолання проблем кримінального процесуального права, адже радикально були змінені підходи до здійснення кримінального провадження щодо осіб, які не досягли вісімнадцяти років, які з огляду на свою вікову незахищеність, потребують додаткових процесуальних гарантій, незалежно від їх процесуального становища у середовищі.

Незважаючи на запровадження значущих кримінально-процесуальних гарантій для окремої категорії правопорушників – неповнолітніх, огляд судової практики свідчить про те, що особливості застосування запобіжних заходів, які обираються щодо цієї специфічної категорії суб'єктів кримінального провадження в аспекті відповідності їх дій вимогам міжнародно-правових актів стандартів та кримінальній процесуальній політиці України щодо неповнолітніх не завжди враховується суб'єктами здійснення судового контролю.

Метою застосування запобіжних заходів до неповнолітніх є забезпечення нормального ходу кримінального судочинства, попередження та усунення реальних та можливих перешкод з боку підозрюваного (обвинуваченого) щодо здійснення цього судочинства, забезпечення участі підозрюваного (обвинуваченого) в процесуальних діях, в яких така участь необ-

хідна, і якнайшвидшого прибуття його до місця їх проведення, недопущення вчинення підозрюваним (обвинуваченим) нових злочинів, необхідність нейтралізувати намагання підозрюваного (обвинуваченого) створити перешкоди з виконання прийнятих процесуальних рішень, а також виховний вплив на неповнолітнього [2].

Співставляючи викладене з особливостями, визначеними КПК України щодо застосування деяких запобіжних заходів щодо неповнолітнього, можемо відмітити такі: 1) затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися лише в разі, якщо неповнолітній підозрюється чи обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання спробам переховуватися від органів досудового розслідування; 2) можливість застосовувати як альтернативу іншим запобіжним заходам передання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи (ч.1 ст. 493 КПК); 3) можливість індивідуалізації підходу до призначення підліткам виду запобіжного заходу із врахуванням загально вікових особливостей неповнолітніх осіб тощо[1].

Проте, вирішуючи питання про обрання запобіжного заходу щодо суд, як суб'єкт здійснення судового контролю повинен враховувати не тільки загальні положення закону, але й норми кримінального та кримінально-процесуального законодавства, які підлягають застосуванню в кожному конкретному випадку – ті, що регулюють умови відповідальності неповнолітніх і порядок здійснення кримінального провадження, зокрема такі: 1) умови життя та виховання неповнолітнього; 2) відомості про його особу тощо; 3) обґрунтування сторони обвинувачення щодо необхідності обрання запобіжного заходу неповнолітньому; 4) доводи сторони захисту, які протиставляються доводам сторони обвинувачення тощо.

Окрема слід звернути увагу, що затримання неповнолітнього без ухвали слідчого судді не допускається, крім випадків, передбачених ст. ст. 207, 208 КПК України. Таке затримання здійснюється у порядку, передбаченому §2

Глави 18 КПК України у виняткових випадках, за умови наявності обґрунтованої підозри у вчиненні ним тяжкого чи особливо тяжкого злочину [1].

Такі вимоги закону про здійснення затримання покликані не допустити застосування зазначених заходів забезпечення кримінального провадження поза кримінально-процесуальним судочинством, запобігти порушенню права неповнолітнього підозрюваного на недоторканість. Зокрема, у разі затримання неповнолітньої особи уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це його батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування. Важливою умовою для затримання є наявність фактичних даних, які підтверджують, що саме дана особа вчинила кримінальне правопорушення і такі фактичні дані повинні бути зафіксовані в законному порядку у кримінальному провадженні.

Суворе дотримання кримінально-процесуального закону при затриманні є гарантією охорони прав і законних інтересів неповнолітнього. На його дотримання слід звертати особливу увагу і вживати своєчасних заходів реагування, припиняти і попереджати будь-які незаконні дії, в тому числі реагувати шляхом постановлення ухвали в порядку ст.206 КПК України.

Окремо слід звернути увагу на принципи здійснення судового контролю під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, який з поміж усіх запобіжних заходів, є найсуворішим, таким, що максимально обмежує свободу та особисту недоторканність особи.

Затримання та взяття під варту як запобіжні заходи можуть застосовуватися до особи, яка не досягла вісімнадцяти років, лише у виняткових випадках, коли це викликається тяжкістю кримінального правопорушення, у вчиненні якого вона підозрюється, обвинувачується. При цьому, у ст. 183 КПК України зазначається, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК [1].

На «винятковість» застосування тримання під вартою щодо неповнолітніх

правопорушників звернено увагу і в багатьох міжнародних документах. Наприклад, у ст. 13 Мінімальних стандартних правил, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, зазначено, що утримання під вартою по можливості замінюється іншими альтернативними заходами такими як – постійний нагляд, активна виховна робота або поміщення в сім'ю чи у виховний заклад [3]; у ст. 37 Конвенції про права дітей, де акцентується увага на те, щоб кожна дитина не була позбавлена волі незаконним або свавільним чином. Арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюється згідно з законом та використовується лише як крайній захід протягом найкоротшого відповідного періоду часу [4, с. 47].

До того ж тримання під вартою щодо неповнолітнього має застосовуватися лише у виняткових випадках, як крайній захід, з визначенням якомога більш коротких термінів такого змісту і з забезпеченням періодичного перегляду через короткі проміжки часу підстав для його застосування або продовження [5]. Тримання під вартою неповнолітніх осіб, що переслідуються у кримінальному процесуальному порядку має здійснюватись, виключно, за наявності правових і фактичних підстав, що дозволяють підтвердити суспільну обґрунтованість таких дій.

Окрім цього, доцільно враховувати, що недостатньо ефективним залишається застосування запобіжного заходу – передання під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи (ч. 1 ст. 493 КПК) [1].

Достатньо спорадичне застосування даного запобіжного заходу в судовій практиці пов'язане з утрудненням в його практичній реалізації через складність і громіздкість процедури застосування, труднощі з роз'ясненнями прав та обов'язків батькам та іншим особам, що заслуговують довіри в передачі неповнолітнього під їх нагляд.

Аналіз норм КПК України, що регламентують порядок застосування спеціального запобіжного заходу – нагляд батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації дитячої установи, свідчить про те, що він є найбільш ефективним запобіжним заходом для неповнолітніх

підозрюваних, обвинувачених.

Також слід звернути увагу, що положеннями п. 18.2 Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), прийняті резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985 р. «Жоден неповнолітній не може бути вилучений з-під нагляду батьків частково або повністю, якщо це не виправдовують обставини провадження. Розлучення дітей з батьками є крайнім заходом. До нього можна вдаватися лише в тих випадках, коли факти справи виправдовують цей серйозний крок (наприклад, жорстоке поводження з дітьми)» [3].

Таким чином, щодо неповнолітніх, що перебувають на вихованні в сім'ї, можливо прослідкувати тенденцію певної гуманізації – не розлучати дитину з батьками. Проте, при передачі неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації дитячої установи, органи досудового розслідування і суд повинні переконатися в тому, що особи, яким неповнолітній передається під нагляд, мають позитивний вплив на неповнолітнього, правильно оцінюють вчинене ним, користуються авторитетом і повагою у неповнолітнього, можуть позитивно вплинути на підлітка, можуть забезпечити належну поведінку та повсякденний контроль за неповнолітнім.

Таким чином, з метою підвищення ефективності здійснення судового контролю під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо неповнолітніх підозрюваного, обвинуваченого – необхідно у кожному разі обговорювати можливість передачі його під нагляд.

На користь цього свідчить також і наукова думка щодо того, що ініціатива в обранні цього запобіжного заходу повинна надходити саме від органу, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа, прокурора, суду, обвинуваченого, його захисника або законного представника, батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації дитячої установи, трудового колективу (навчального закладу), де працює (навчається) неповнолітній, від громадськості. Коли ініціатива виходить від слідчого, прокурора або суду, не можна допускати тиску на осіб, яким передбачається віддача неповнолітніх під нагляд [6].

Немає єдиної думки серед науковців

і з питання доцільності застосування до неповнолітніх особистого зобов'язання. Деякі серед них вважають його взагалі малоефективним запобіжним заходом для неповнолітніх, тому що вони не усвідомлюють, і не можуть достатньо чітко зрозуміти сутність та значення даного запобіжного заходу [4, с. 64; 6, с. 55].

Висновки. Дослідження міжнародних правових стандартів щодо судового контролю у кримінальних провадженнях відносно неповнолітніх є актуальними для використання в практичній правничій діяльності для підвищення ефективності кримінального судочинства та захисту прав людини у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх.

Окрім цього, ефективна процедура здійснення судового контролю у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх залежить від належної регламентації кримінальних про-
неповнолітніх правопорушників.

цесуальних норм, що регламентують вищезазначену діяльність, а також від існування реальних умов їх реалізації.

Однак, підвищення ефективності судового контролю у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх можливе не лише через удосконалення нормативно-правової бази, а й через відповідні зміни в суспільстві, оскільки забезпечення ефективності системи гарантій прав неповнолітнього в кримінальному судочинстві та запобігання злочинності неповнолітніх можна лише за умови злагодженої взаємодії судової системи з усіма органами державної влади, на які покладено це важливе завдання, та розробки спільного алгоритму дій, що в свою чергу потребує удосконалення нормативно-правової бази у сфері захисту прав і законних інтересів неповнолітніх, так формування єдиної судової практики її застосування при обранні запобіжних заходів щодо

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Романюк В.В. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2015. 254 с.
3. Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя відносно неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text
4. Король В.В. Засада гласності та її обмеження у кримінальному судочинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.В. Король. К., 2002. 19 с.
5. Суддям пояснили, як судити неповнолітніх. URL: [legalaid.ua/suddyam-poyasnyly-yak...nepovnolitnih](https://legalaid.ua/suddyam-poyasnyly-yak-nepovnolitnih)
6. Бабенко О.Г. Досудове розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного: дис. ... доктор філософії у галузі права: 081 / Донецький юридичний інститут Міністерства внутрішніх справ України. Маріуполь, 2020. 261 с.